

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.17>

Любомир ДУТКО

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (lyubomyr.dutko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6576-8287>

Бібліографічний опис статті: Дутко, Л. (2023). Теоретико-методологічна спадщина Михайла Грушевського у дзеркалі сучасної української історіографії. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 153–162, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.17>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. Мета дослідження полягає в реконструкції дискусій, які відбувалися у сучасній українській історіографії довкола теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів об'єктивності, історизму і системності, а також властивих для історіографічного дослідження загальнонаукових і спеціально-історичних методів. **Наукова новизна статті** полягає у спробі всебічної реконструкції історіографічних дискусій довкола теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського в українській історіографії кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст. **Висновки.** У підсумку відзначено, що у сучасному грушевськознавстві історико-теоретичний напрям був досить популярним серед дослідників. Водночас у вічі впадає виразна диспропорція у вивченні теоретико-методологічної моделі визначного історика – чимала увага дослідників до його історіософії та майже цілковите ігнорування епістемологією дослідження. Серед досягнень цього періоду слід назвати розробку широкого кола питань розуміння М. Грушевським онтології історії. Насамперед історіографи нівелювали присутні в діаспорному українознавстві ідеолого-політичні нашарування під час аналізу цієї проблеми. Також важливим є здобутий консенсус про потребу відмовитися від маркування концепції М. Грушевського як суто позитивістської. Недоліки пов'язані із загальною недооцінкою необхідності опрацювання методологічної проблематики в українській історіографії. Тож малодослідженими, а отже, перспективними для подальших досліджень є контекстуальне опрацювання проблем реконструкції цілісної концепції історіософії М. Грушевського, вивчення теорії історичного пізнання вченого, визначення дефініції його теоретико-методологічної моделі, зрештою, з'ясування впливу історіософсько-епістемологічних рефлексій історика на українську соціо-гуманітаристику ХХ – першої чверті ХХІ ст.

Ключові слова: М. Грушевський, історіософія, методологічні погляди, українська історіографія, реценція.

Liubomyr DUTKO

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (lyubomyr.dutko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6576-8287>

To cite this article: Dutko, L. (2023). Teoretyko-metodolohichna spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho u dzerkali suchasnoi ukrainiskoi istoriohrafii [Theoretical and methodological heritage of Mykhailo Hrushevsky in the mirror of modern Ukrainian historiography]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 153–162, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.17> [in Ukrainian].

© Дутко Любомир, 2023

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN THE MIRROR OF MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

***Summary.** The purpose of the study is to reconstruct the discussions that took place in modern Ukrainian historiography around the theoretical and methodological legacy of M. Hrushevsky. The research methodology involves the use of the principles of objectivity, historicism, and systematicity, as well as general scientific and special-historical methods typical for historiographical research. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively reconstruct the historiographical discussions surrounding the theoretical and methodological legacy of M. Hrushevsky in Ukrainian historiography of the end of the 20th – the first quarter of the 21st century. Conclusions.* In the end, it was noted that in modern Hrushevsky studies, the historical-theoretical direction was quite popular among researchers. At the same time, a distinct disproportion in the study of the theoretical and methodological model of the outstanding historian is noticeable – researchers mainly focus on his historiosophy and almost completely ignore the epistemology of the study. Among the achievements of this period is the development of a wide range of issues of M. Hrushevsky's understanding of the ontology of history. First of all, historiographers levelled the ideological and political layers present in diaspora Ukrainian studies when analyzing this problem. Also important is the consensus reached about the need to abandon the labelling of M. Hrushevsky's concept as purely positivist. The shortcomings are related to the general underestimation of the need to study methodological issues in Ukrainian historiography. Therefore, the contextual processing of the problems of reconstruction of the integral concept of M. Hrushevsky's historiosophy, the study of the theory of the scientist's historical knowledge, the definition of his theoretical-methodological model, and finally, the clarification of the impact of the historiosophical-epistemological reflections of the historian on Ukrainian socio-humanitarianism are understudied, and therefore are promising for further research.

***Key words:** M. Hrushevsky, historiosophy, methodological views, Ukrainian historiography, reception.*

Постановка проблеми. Історіографічна спадщина Михайла Грушевського незмінно перебуває у фокусі уваги дослідників української соціогуманітаристики протягом останнього століття. Така увага зумовлена загальним переконанням, що наукова творчість Великого Українця є найбільш фундаментальним здобутком академічної доби нашої Клію. Вповні такі оцінки поділяють і сучасні вчені, виопуклюючи той факт, що історіографічний доробок автора «Історії України-Руси» є науковою класикою, яка і по сьогодні в багатьох моментах виглядає доволі актуально. Узасаднюючи таке здавалося б контраверсійне спостереження (адже від часу появи головних праць ученого минуло понад 100 років!), науковці найчастіше пишуть про теоретико-методологічну модель М. Грушевського, що помітно модернізувала тогочасне українознавство і, за оцінками багатьох дослідників, у деяких аспектах надалі продовжує зберігати свій евристичний потенціал. З огляду на це протягом останнього тридцятиліття з'явилося чимало різнопланових опрацювань теоретико-методологічної спадщини визначного вченого, які нерідко містять конкуренційну інтерпретативну логіку. Чисельність і різноплановість цих текстів потребує історіографічного узагальнення для виявлення як консенсусних, так і полемічних сюжетів, що потребують подальшого наукознавчого опрацювання.

Метою статті є реконструкція процесу осмислення теоретико-методологічних поглядів М. Грушевського у сучасній українській історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на тривалий досліджуваний тридцятирічний період осмислення теоретико-методологічних поглядів М. Грушевського чимало на сьогодні написано і стосовно історіографії цього процесу. Втім здебільшого це стислі нотатки бібліографічного характеру до історіографічних статей. Найбільш системно сучасний аналіз теоретико-методологічної грушевськіани здійснено в дисертаційних і монографічних опрацюваннях. Перше таке спеціальне узагальнення сучасних студій над теоретичною спадщиною М. Грушевського міститься у дисертації, а відтак і монографії Віталія Тельвака (Тельвак, 2002а, с. 32–42). Дещо згодом сучасні студії над історіософською моделлю визначного історика підсумував у дисертаційній праці та брошурі Володимир Будз (Будз, 2003, с. 4–11). Найповніше на сьогодні узагальнення сучасної грушевськіани, втім і її теоретико-методологіч-

ного сегменту, належить Наталії Романцовій. Вона у фундаментальній монографії спробувала відтворити вітчизняний грушевськознавчий дискурс протягом майже півтора десятиліття (Романцова, 2019, с. 126–145). Втім у працях цих авторів відсутній аналіз студій останнього десятиліття. Ця обставина і зумовила актуальність нашої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Протягом перших років української незалежності дослідники теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського наслідували логіку діаспорної історіографії (Тельвак, 2000а; Тельвак, 2000b). Мовиться про те, що її представники зазвичай фокусувалися на ретельній інтерпретації історіософських поглядів визначного вченого, натомість значною мірою стереотипізуючи його методологічну модель шляхом редукування багатства її змісту до ширшого чи вузкого набору методичного інструментарію. Доказом цього є первістки сучасної грушевськіани, в яких виразно домінує увага до теорії історії М. Грушевського.

Початок науковому обговоренню проблеми історіософських поглядів Великого Українця поклала праця знаного сходознавця Омеляна Пріцака «Михайло Грушевський як історіософ». В ній він уперше панорамно та на широкому тлі становлення і зміни історіософських парадигм в українознавстві реконструював теоретичну модель визначного історика. Так, самотійну увагу дослідник приділив формуванню Грушевського-історіософа, виопукливши особливу впливовість на цей процес позитивістських поглядів його вчителя Володимира Антоновича.

Особливо ж багато місця О. Пріцак присвятив проблемі еволюції історіософських переконань героя свого дослідження. Цей сюжет тривалий час не артикулювався і визначний історик стереотипно змальовувався як дослідник, що так і не подолав позитивістських симпатій молодого віку. Спираючись на здобутки діаспорної грушевськіани, автор виопуклив факт викладання львівського професора в Парижі у 1903 р., назвавши поворотним моментом у розвитку його історіософії знайомство там зі здобутками школи Еміля Дюркгейма. «Перебування в Парижі <...> мало переломове значення у творчості М. Грушевського, – наголосив історіограф. – До того він був істориком соціал-економічних та суспільних явищ. Кілька років пізніше, після того, як він засимілював свої паризькі переживання та відповідну лектуру – він уже в 1909 р. (у вступі до VII т. «Історії України-Руси») називає себе «істориком-соціологом»» (Пріцак, 1992, с. 53). На думку О. Пріцака, творчість автора «Історії України-Руси» до 1907–1908 рр. була позначена переважаючими впливами романтизму й позитивізму, тому після 1908 р. історик «став соціологом типу паризької школи Еміля Дюркгейма та Люсьєна Леві-Брюля» (Пріцак, 1992, с. 53). Відзначимо, що слідом за гарвардським професором подібне розуміння еволюції теоретичних ідей М. Грушевського поглибили у своїх дисертаціях Володимир Березинець (Березинець, 1996, с. 10–11) та Костянтин Колесников (Колесников, 1999, с. 12–13).

Насамкінець О. Пріцак уперше охарактеризував три фокальні терміни, які, на його думку, визначають змістову архітектуру «Історії України-Руси». Такими термінами для дослідника є «нарід», «держава» та «герой в історії». Він слушно вказав, що ці історіософські категорії належать до різних історіографічних традицій (романтичної, позитивістської та соціологічної) і говорять як про тривалу концептуальну еволюцію вченого, так і про значною мірою його утилітарне ставлення до цих понятійних інструментів. В підсумку аргументовано вказав сучасний історіограф, що визначний історик створив збалансовану теоретичну модель, що пройшла випробування змінами історіографічних парадигм та постійно зростаючим джерельним матеріалом і досі не втратила свого евристичного значення. «Михайло Грушевський не тільки довго працював над українською історією на рівні світової науки, – висновує О. Пріцак. – Він вдосконалив існуючу до нього схему її розвитку, виповнив її фахово підібраним фактажем і тим самим створив солідну базу як для науки історії України, так і для дослідження її історіографії, а також і для історіософії» (Пріцак, 1992, с. 53).

Подальша сучасна українська історіографія загалом акцептувала щойно згадані спостереження О. Пріцака. Разом із тим критичне обговорення викликала проблема еволюції історіософських поглядів М. Грушевського. Приміром, з інших позицій до згаданого питання

підійшов Ігор Гирич. Київський історіограф аргументовано довів, що «початком метаморфози світогляду М. Грушевського можна вважати переїзд до Львова» (Гирич, 1994, с. 157). Аналізуючи численні праці львівського професора, знаний дослідник наголошує на особливій впливовості на еволюцію історіософських поглядів автора «Історії України-Руси» теоретичної спадщини Михайла Драгоманова. В підсумку, твердить І. Гирич, визначний історик створив своєрідну концепцію історії України, що до певної міри стала «мостом від т. зв. народницької до т. зв. державницької історичної школи» (Гирич, 1994, с. 153). Відзначимо, що саме ця теза отримала найбільше поширення у сучасній історіографії.

До згаданої дискусії приєднався і знаний львівський історіограф Ярослав Грицак. На відміну від згаданих грушевськознавців, він категорично вказав на відсутність будь-яких суттєвих відмінностей між концепціями українського історичного минулого в текстах В. Антоновича та його найвидатнішого вихованця. На його переконання, між поглядами В. Антоновича і М. Грушевського немає принципової різниці, адже вони засновані на приматі народництва. Говорячи про історіософську еволюцію автора «Історії України-Руси», Я. Грицак твердить, що якщо навіть вона і простежується у поглядах М. Грушевського, то акцентовані його симпатиками певні зрушення в бік державницької ідеології хронологічно припадають на пізній київський період, тобто на другу половину 1920-х рр. (Грицак 1995, с. 143).

Реагуючи на ці висновки знаного історіографа, В. Тельвак аргументовано вказав, що Я. Грицак надмірно спростив проблему, адже зараховував В. Антоновича та М. Грушевського до прихильників однієї історіософської традиції лише на підставі визнання ними «народу-нації» об'єктом історичного пізнання (Тельвак, 2002а, с. 36–37). Дрогобицький дослідник вказав, що перенесення дослідницької уваги на вивчення соціальних спільнот було загальнопоширеним для істориків ХІХ ст., насамперед симпатиків позитивістського напрямку. Принципова ж відмінність між теоретичними поглядами В. Антоновича та його визначного вихованця полягала в залученні останнім до своєї лабораторії методологічних надбань модерністської історіографії (неокантіанства, веберіанства, соціологізму та ін.), тоді як засновник київської школи протягом цілого життя залишався прихильником позитивістської теорії факторів.

Оригінальний погляд на обговорювану проблему запропонував Леонід Зашкільняк. Львівський історіограф цілком погодився із проаналізованими вище спостереженнями О. Пріцака стосовно становлення Грушевського-історіософа та його тезою про еkleктичний характер теоретичної моделі визначного історика, тобто наявністю у ній конструктів різних парадигм – від класичних до модерністських – підібраних відповідно до потреб досліджуваного об'єкта. Найбільш дискусійне питання еволюції історико-теоретичних поглядів М. Грушевського сучасний дослідник розглядає на широкому тлі розвитку європейської історіографії ХІХ – початку ХХ ст. Він вповні слушно зауважує, що еволюцію методологічних поглядів автора «Історії України-Руси» доречно вивчати в загальному контексті зміни парадигм європейської історіографії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли класична її модель поволі поступалася новаціям епохи модерну. Власне, ця ситуація зміни парадигм, твердить Л. Зашкільняк, визначила особливості теоретичного дискурсу М. Грушевського. «Методологічні погляди українського вченого, – твердить сучасний дослідник, – визначались своєрідним поєднанням просвітницько-романтичних, соціологічно-позитивістських та неокантіанських ідей, у центрі яких перебувала категорія «народу-нації» як головної етносоціальної спільності» (Зашкільняк, 1997, с. 115).

Подібно до І. Гирича, Л. Зашкільняк відкидає абсолютизацію факту виїзду М. Грушевського навесні 1903 р. до Парижа як переломного моменту у його світоглядній еволюції, пов'язаного із впливами на вченого французької соціологічної школи. Не зауважує він також якихось поворотних змін у науковій лабораторії автора «Історії України-Руси». Навпаки, на думку львівського дослідника, подальшого розвитку набувають погляди М. Грушевського на історичний процес як еволюцію соціально-культурних феноменів. При цьому соціологізм, наголошує Л. Зашкільняк, мав вплив на львівського професора, проте не варто абсолютизувати його як домінанту у науковому світогляді вченого. М. Грушевський, переконує сучасний дослідник, інструментально запозичував із тогочасних теоретичних парадигм ті положення,

які допомагали йому обґрунтувати сконструйовану етноісторичну концепцію (Зашкільняк, 1999, с. 246–247). Еволюція ж історичних поглядів визначного історика відбувалася під безпосереднім впливом парадигмальних змін у світовій історіографії, проходячи у напрямі від класичного позитивізму до веберіанства, неокантіанства й історичної соціології. Така прискіплива увага автора «Історії України-Руси» до теоретичних новацій, висновує Л. Зашкільняк, дозволила йому створити збалансований образ української минувшини, тож саме «від синтетичних праць М. Грушевського розпочинається модерна українська історіографія, яка відповідала стандартам європейської науки» (Зашкільняк, 1997, с. 46).

Цікаво, що поряд зі згаданим вище інтенсивним обговоренням структури та еволюції історіософської моделі М. Грушевського у сучасній українській історіографії звучать голоси про цілковиту відсутність у вченого історіософських поглядів. Цю контраверсійну тезу озвучив Ярослав Дашкевич (Дашкевич, 1999, с. 82). За його дослідницькою логікою, оскільки автор «Історії України-Руси» системно не рефлектував стосовно проблематики онтологічного характеру, то і немає підстав говорити про нього як історіософа. Полемічним спостереженням стосовно такого висновку відгукнувся В. Тельвак (Тельвак, 2002а, с. 37–38). Згадана позиція знаного львівського історика, твердить він, викликана неврахуванням дисциплінарних відмінностей між філософією історії й історіософією. Так, продовжує дрогобицький історіограф, учений не був філософом історії *sensu stricto*, тобто не створив цілісної системи філософського осягнення історичного процесу. Разом із тим історіософська рефлексія як невід'ємний складник кожної професійної інтерпретації фактів минулого була, безперечно, присутня також і в історіографічних працях М. Грушевського.

Найбільш системно на сьогодні до історіософських поглядів М. Грушевського підійшов згадуваний вище дрогобицький історіограф В. Тельвак. Цій проблематиці він присвятив низку статей (Тельвак, 2001; Тельвак, 2002b; Тельвак, 2003; Тельвак, 2010) та два розділи у монографії «Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття)». Насамперед сучасний учений комплексно дослідив питання становлення історіософських поглядів визначного вченого, вказавши на вагомість юнацьких і студентських років у цьому процесі. Саме наполеглива самоосвіта та університетські професори мали вирішальний вплив на формування теоретичних зацікавлень початкуючого історика. При цьому В. Тельвак аргументовано закликає не абсолютизувати впливи В. Антоновича та позитивістської парадигми на формування Грушевського-історіософа. На підставі різнопланових джерел сучасний історіограф робить аргументований висновок про зацікавленість М. Грушевського значно ширшим колом історіографічних пропозицій (романтичною, веберіанською, лампрехтівською та ін.) і його співпрацю з багатьма університетськими професорами (насамперед з В. Іконниковим, М. Владимирським-Будановим та І. Лучицьким) (Тельвак, 2002а, с. 51–84).

Реконструюючи історіософську модель М. Грушевського, В. Тельвак послідовно сфокусувався на трьох вибраних ним проблемах: суб'єкті історичного процесу, проблемі рушійних сил історії та ролі особи в історії. На розлозі матеріалі сучасний учений довів, що, визначаючи «народ-націю» суб'єктом історії, автор «Історії України-Руси» продукував численні історіософські конструкти, коли виникала необхідність пояснити особливості розвитку та функціонування цього суб'єкта. Так, у розумінні вченого у своїй еволюції «народ-нація» взаємодіє з іншими етносами і таким чином створює частину матеріальної і духовної культури людства. Рушієм цього поступу в розумінні М. Грушевського, як з'ясував його дослідник, є подолання суперечностей, які постійно виникають у громаді між процесами соціальної диференціації й інтеграції. При цьому вчений особливо підносить роль інтелігенції як «проводу» в поступі народу. М. Грушевський вважав, що найсприятливіших умов для свого розвитку «народ-нація» може досягти лише у власній національній державі. Звідси, твердить В. Тельвак, правомірним є твердження деяких грушевськознавців про державницьку спрямованість історіософії автора «Історії України-Руси». Ці ідеї, вперше довів він, перейняли львівські вихованці визначного історика, які утвердили їх в українській історіографії першої половини ХХ ст. (Тельвак, Педич, 2016).

Далі сучасний дослідник узаasadнив, що М. Грушевський схилився до розуміння розвитку історичного процесу як закономірного, але все ж відмінного від логіки функціонування природного світу, бо складнішого та більш багатфакторного. Тому основним атрибутом «народу-нації» для визначного історика є інтенсивність і сила її «енергії розвитку». Ця енергія в концепції М. Грушевського, доводить В. Тельвак, залежить і від зовнішніх (географічних, природних, геополітичних), і від внутрішніх (економічних та культурних) факторів і визначає шляхи поступу народу та його історичну долю. Найповнішого ж розвитку ця енергія досягає в культурно-економічній галузі, що історик пояснює особливостями бездержавного життя українців. Зрештою, доводить сучасний історіограф, чималу роль в історії автор «Історії України-Руси» відводить «видатній особистості». Для нього людина, вважає дослідник, здатна акумулювати енергію свого народу, фокусувати його бажання та бути каталізатором суспільного прогресу (Тельвак, 2002а, с. 85–120).

Свій погляд В. Тельвак також висловив стосовно згаданої вище дискусії про еволюцію історіософських поглядів М. Грушевського. На думку сучасного історіографа, немає жодних підстав відкидати факт еволюції історико-теоретичних поглядів автора «Історії України-Руси», адже це природний процес у творчості кожного інтелектуала. Також твердить дослідник, не варто абсолютизувати впливи на історіософію М. Грушевського теоретичних пропозицій Е. Дюркгейма. Адже, як відзначає В. Тельвак, історик ніколи не був «чистим» позитивістом, а дюркгеймівська теорія була побудована безпосередньо на підставах позитивізму. Зрештою, вказує дослідник, критика М. Грушевським дюркгеймівської теорії в 1920-х рр. свідчить про творче запозичення ним інструментарію історичної соціології поряд зі здобутками інших парадигм західної теоретичної думки зламу ХІХ–ХХ ст. (неокантіанство, веберіанство, психологізм та ін.).

Ще одну спробу цілісного аналізу історіософської моделі М. Грушевського, цього разу із суто філософської дисциплінарної перспективи, здійснив Володимир Будз (Будз, 2003). Івано-Франківський дослідник на підставі широкого кола історіографічних, мемуарних і епістолярних джерел найповніше на сьогодні реконструював систему соціально-філософських та філософсько-історичних поглядів М. Грушевського у футурологічному аспекті, а також дослідив артикульовані ним проблеми соціальної онтології. У підсумку В. Будз довів, що філософсько-історична система М. Грушевського розгортається на основі конкретних історичних фактів української історії, на аналізі її основних етапів і проникнення в їх суть. У такому вимірі, наголошує сучасний філософ, вона є не чисто спекулятивною, що збільшує її вартість у футурологічному аспекті з погляду практичного застосування для побудови та нормалізації суспільно-політичних відносин в Україні і світі. Загалом, підсумовує дослідник, філософсько-історичні погляди вченого не є ідеальною логічною моделлю чи схемою, яка зафіксована в окремих роботах: вона опирається на реальні історичні факти (хоча це продукує недолік її категоріального апарату) і створює враження про її відсутність у конкретних працях М. Грушевського.

Як бачимо, сучасна українська історіографія присвятила чималу увагу історіософським поглядам Великого Українця. Пояснити це можемо потужними впливами діаспорного українознавства, в якому постійно жваво обговорювалося інтелектуальне змагання засновників народницької та державницької шкіл. Натомість, суто методологічні проблеми творчості М. Грушевського у закордонній історіографії практично не артикульовалися. Це мало наслідком їх тривале ігнорування українськими історіографами протягом 1990-х – початку 2000-х рр. Уперше системно до цієї проблеми звернувся вже згадуваний Л. Зашкільняк у статті «Методологічні погляди Михайла Грушевського» (Зашкільняк, 1999). Він звернув увагу, що складнощі осмислення методологічних поглядів автора «Історії України-Руси» зумовлені відсутністю в нього спеціальних праць з епістемологічної проблематики, що змушує дослідників відшукувати поодинокі теоретичні рефлексії, розкидані сторінками численних дослідницьких та рецензійних публікацій.

Попри задекларовану мету опрацювання саме методологічної візії М. Грушевського, львівський дослідник чимало уваги приділив і суто онтологічній проблематиці у текстах істо-

рика (уявлення про історичний процес, його зміст, рушійні сили і сенс тощо). Така плутанина зумовлена надалі поширеним отождоженням у сучасній українській історіографії предмета методології та історіософії. Із суто ж епістемологічної проблематики Л. Зашкільняк з'ясував розуміння автором «Історії України-Руси» принципів, методів та етапів історичного пізнання, а також дослідив його роздуми стосовно соціальних функцій історичної науки. Сучасний історіограф виявив, що для М. Грушевського особливу значущість мали принципи об'єктивності та критичного документалізму. Серед методів, вказує Л. Зашкільняк, визначний історик найчастіше послуговувався порівняльно-історичним, генетичним і ретроспективним.

Подібно до інших дослідників теоретико-методологічної спадщини автора «Історії України-Руси» львівський історіограф особливу увагу приділяє розумінню ним соціальних функцій історичної науки. На його аргументоване переконання, це одна з тих рис методології вченого, яка не втратила своєї актуальності. У підсумку проведеного дослідження Л. Зашкільняк відзначив: «<...> Методологічні погляди М. Грушевського ґрунтувались на важливих здобутках наукової суспільної думки. Вченому була властива велика увага до теоретичних питань історичного процесу, які дозволили йому більш всебічно і докладно обґрунтувати концепцію історії українського народу. <...> Провідні ідеї його методологічної концепції зберігають свою цінність і для нинішніх поколінь істориків, якщо використовуються творчо, з урахуванням тих змін, які вносять у наукову картину світу найновіші здобутки людського розуму» (Зашкільняк, 1999, с. 152–153).

Найбільш системно на сьогодні методологічну спадщину М. Грушевського дослідив В. Тельвак у вже згадуваній монографії (Тельвак, 2002, с. 121–169). Він уперше відсепарував епістемологічну проблематику у творчості визначного гуманітарія від його онтологічних розважань та докладно опрацював розуміння ним проблеми принципів та методів історичного дослідження, а також соціальних функцій історичної науки. Зібраний та проаналізований дрогобицьким дослідником матеріал дав йому підстави аргументовано говорити про наявність у текстах М. Грушевського різнопланового методологічного інструментарію. Сучасний історіограф твердить, що теоретична модель автора «Історії України-Руси» поєднує принципи історичного пізнання (об'єктивності, історизму, ціннісного підходу до історії), методи наукового дослідження (логічний, історичний, генетичний, порівняльний, ретроспективний) та розуміння соціальних функцій історичної науки.

Провідною рисою методологічної моделі вченого В. Тельвак вважає її неоднорідність. Він твердить, що в теоретичному дискурсі історика можна спостерігати впливи багатьох інтелектуальних течій XIX – початку XX ст. – романтизму, позитивізму, неокантіанства, дюркгейміанства та «філософії життя», які в щільному переплетенні утворили своєрідну методологічну модель. Такий еклектичний характер методологічних поглядів М. Грушевського, відзначає сучасний дослідник, був причиною тривалого впливу його ідей в українознавстві. Серед провідних рис методології М. Грушевського дрогобицький історіограф виокремив об'єктивність, орієнтацію на загальнонауковий пізнавальний досвід, емпіризм, плюралізм, полідисциплінарний та інтердисциплінарний синтез тощо. Отже, аргументовано підсумовує В. Тельвак, теорія історії М. Грушевського за своїм характером була модерністською, адже відкидала методологічну обмеженість картезіансько-ньютонівських уявлень про способи отримання та верифікації знань (Тельвак, 2002, с. 167–169).

Насамкінець стисло згадаємо про сучасні спроби дефініювання теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського. Автори деяких з них апелюють до здобутків попередніх історіографічних періодів, представники яких пропонували, приміром, називати теоретичну модель вченого «генетично-емпіричною» (В. Герасимчук) чи «неонародницькою» (Л. Винар) (Тельвак, 2002, с. 17, 22–31). Серед дефінітивних пропозицій досліджуваного тридцятиліття назвемо найбільш обґрунтовані пропозиції В. Березинця атестувати історіософію видатного вченого «націоцентричною» та Л. Зашкільняка, який вважає теоретичну концепцію історика етносоціальною (Тельвак, 2002, с. 120). Відзначимо, що ці терміни відображають особливості історіософських поглядів М. Грушевського, натомість, у них проігноровано розуміння його

методології історії. Поряд із цим на сьогодні маємо єдину спробу понятійного окреслення саме методологічної моделі вченого. Її автор В. Тельвак, виходячи зі згаданих вище особливостей епістемологічних поглядів М. Грушевського, насамперед їх еkleктичного й утилітарного характеру, запропонував позначати його методологічну модель як «змодернізований позитивізм». Така дефініція, аргументовано доводить дрогобицький грушевськознавець, найповніше відображає особливості історико-теоретичних пошуків автора «Історії України-Руси» в контексті тодішньої інтелектуальної ситуації (Тельвак, 2002, с. 168).

Висновки. У підсумку слід відзначити, що у сучасному грушевськознавстві історико-теоретичний напрям був досить популярним серед дослідників. Феноменально розширюючи джерельну базу насамперед за рахунок его-джерел, епістолярію та неопублікованих творчих матеріалів, а також застосовуючи нові методологічні концепти, історіографи протягом останнього тридцятиліття створили нові й оригінальні, щоправда не завжди беззаперечні, інтерпретації теоретичної спадщини видатного історика. Водночас у вічі впадає виразна диспропорція у вивченні теоретико-методологічної моделі визначного історика – чимала увага дослідників до його історіософії та майже цілковите ігнорування епістемологією дослідження. Серед досягнень цього періоду слід назвати розробку широкого кола питань розуміння М. Грушевським онтології історії. Насамперед історіографи нівелювали присутні в діаспорному українськознавстві ідеолого-політичні нашарування під час аналізу цієї проблеми. Також важливим є здобутий консенсус про потребу відмовитися від маркування концепції М. Грушевського як суто позитивістської. Недоліки ж пов'язані із загальною недооцінкою необхідності опрацювання методологічної проблематики в українській історіографії. Тож малодослідженими, а отже, перспективними для подальших досліджень є контекстуальне опрацювання проблем реконструкції цілісної концепції історіософії М. Грушевського, вивчення теорії історичного пізнання вченого, визначення дефініції його теоретико-методологічної моделі, зрештою, з'ясування впливу історіософсько-епістемологічних рефлексій історика на українську соціогуманітаристику ХХ – першої чверті ХХІ ст.

Джерела та література

- Березинець, В.В.** (1996). Історіософія Михайла Грушевського : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05. НАН України, Ін-т філософії. Київ.
- Будз, В.** (2003). Соціально-філософські погляди М. Грушевського: футурологічний аспект : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ.
- Гирич, І.** (1994). М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди. *Академія пам'яті професора Володимира Антоновича*. Київ, 133–160.
- Грицак, Я.** (1995). Чи була школа Грушевського? *Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції*. Нью-Йорк–Львів, 138–152.
- Дашкевич, Я.** (1999). Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? *Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференцій*. Львів, 65–85.
- Зашкільняк, Л.** (1997). Історична спадщина М. Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початку ХХ ст. *Вісник ЛДУ. Серія історична*, 32, 108–117.
- Зашкільняк, Л.** (1999). Методологічні погляди Михайла Грушевського. *Україна Модерна*. 2–3, 133–153.
- Колесников, К.М.** (1999). Українська історична наука та історіософія на рубежі ХІХ–ХХ століть : автореф. дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.06. Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ.
- Пріцак, О.** (1992). Михайло Грушевський як історіософ. *Вісник Академії наук України*. 2, 51–54.
- Романцова, Н.І.** (2019). Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). Проблема в українській історіографії. Маріуполь : МДУ.
- Сабінський, М.** (2021). Історична концепція Михайла Грушевського в осмисленні українських закордонних істориків повоєнного двадцятиліття. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 8 (50). С. 273–288.

- Тельвак, В.** (2000a). Проблеми історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939–1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 35–36, 354–366.
- Тельвак, В.** (2000b). Історико-теоретичні дослідження в грушевськознавстві (90-ті рр. XX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ*, 5, 163–174.
- Тельвак, В.** (2001). Теоретичні проблеми історії у творчій спадщині М.С. Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.). *Київська Старовина*, 5, 157–166.
- Тельвак, В.** (2002a). Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). Дрогобич : «Вимір».
- Тельвак, В.** (2002b). Методологічні основи історичних поглядів М.С. Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). *Київська Старовина*, 2, 3–28.
- Тельвак, В.** (2003). Проблеми дослідження теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського на сторінках «Українського Історика». *Український історик*, 1–5, 177–192.
- Тельвак, В.** (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Красзнавство. Науковий журнал*, 3, 29–35.
- Тельвак, В. Педич, В.** (2016). Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів : Світ.

References

- Berezynets, V.V.** (1996). *Istoriosofia Mykhaila Hrushevskoho [Historiosophy of Mykhailo Hrushevskyy]. Extended abstract of candidate's thesis. NAN Ukraine, In-t filosofii. Kyiv [in Ukrainian].*
- Budz, V.** (2003). *Sotsialno-filosofski pohliady M. Hrushevskoho: futurolohichnyi aspekt: monohrafiia [Socio-philosophical views of M. Hrushevskyy: futurological aspect: monograph]. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].*
- Dashkevych, Ya.** (1999). *Mykhailo Hrushevskyy – istoryk narodnytskoho chy derzhavnytskoho napriamu? [Mykhailo Hrushevskyy – a historian of the narodnik or statist direction?]. Mykhailo Hrushevskyy i ukrainska istorychna nauka. Zbirnyk materialiv konferentsii – Mykhailo Hrushevskyy and Ukrainian historical science. A collection of conference materials. Lviv, 65–85 [in Ukrainian].*
- Hrytsak, Ya.** (1995). *Chy bula shkola Hrushevskoho? [Was there a Hrushevsky school?]. Mykhailo Hrushevskyy i Lvivska istorychna shkola. Materialy konferentsii – Mykhailo Hrushevskyy and the Lviv Historical School. Materials of the conference. Niu-York–Lviv, 138–152 [in Ukrainian].*
- Hyrych, I.** (1994). *M. Hrushevskyy ta V. Antonovych: tvorchi kontakty ta suspilno-politychni pohliady [M. Hrushevskyy and V. Antonovych: creative contacts and socio-political views]. Akademiia pam'iaty profesora Volodymyra Antonovycha – Academy in memory of Professor Volodymyr Antonovych. Kyiv, 133–160 [in Ukrainian].*
- Kolesnykov, K.M.** (1999). *Ukrainska istorychna nauka ta istoriosofia na rubezhi XIX–XX stolit [Ukrainian historical science and historiosophy at the turn of the 19th–20th centuries]: Avtoref. dys. ... kandydata istorychnykh nauk: 07.00.06. Dnipropetrovskyy derzhavnyi universytet. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].*
- Pritsak, O.** (1992). *Mykhailo Hrushevskyy yak istoriosof [Mykhailo Hrushevskyy as a historiographer]. Visnyk Akademii Nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine, 2, 51–54 [in Ukrainian].*
- Romantsova, N.I.** (2019). *Mykhailo Hrushevskyy v istorychnii nautsi (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriografii [Mykhailo Hrushevskyy in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]. Mariupol: MDU [in Ukrainian].*
- Sabinskyi, M.** (2021). *Istorychna kontsepsiia Mykhaila Hrushevskoho v osmyslenni ukrainskykh zakordonnykh istorykiv povoiennoho dvadtsiatylittia [Mykhailo Hrushevskyy's historical concept in the understanding of Ukrainian foreign historians of the post-war twentyyear period]. Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 8/50, 273–288 [in Ukrainian].*
- Telvak, V.** (2000a). *Problemy istoryko-teoretychnoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii ukrainskoi diaspory (1939–1990 rr.) [Problems of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevskyy in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939–1990)]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna – Visnyk of the Lviv University. Historical Series, 35–36, 354–366 [in Ukrainian].*
- Telvak, V.** (2000b). *Istoryko-teoretychni doslidzhennia v hrushevskoznavstvi (90-ti rr. XX st.) [Historical and theoretical studies in pear studies (90s of the XX century)]. Problemy humanitarnykh nauk: Naukovi*

- zapysky DDPU – Problems of humanitarian sciences: Scientific notes of the DDPU*, 5, 163–174 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2001). Teoretychni problemy istorii u tvorchii spadshchyni M.S. Hrushevskoho-retsenzenta (1894–1914 rr.) [Theoretical problems of history in the creative legacy of M.S. Hrushevskyi the reviewer (1894–1914)]. *Kyivska Starovyna – Kyiv Antiquity*, 5, 157–166 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002a). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century)]. Drohobych: «Vymir» [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002b). Metodolohichni osnovy istorychnykh pohliadiv M.S. Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Methodological foundations of historical views of M.S. Hrushevskyi (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Kyivska Starovyna – Kyiv Antiquity*, 2, 3–28 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2003). Problemy doslidzhennia teoretyko-metodolohichnoi spadshchyny M. Hrushevskoho na storinkakh «Ukrainskoho Istoryka» [Problems of researching the theoretical and methodological heritage of M. Hrushevskyi on the pages of “Ukrainian Historian”]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1–5, 177–192 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress.]. *Kraieznavstvo. Naukovyi zhurnal – Local history. Scientific journal*, 3, 29–35 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Pedych, V.** (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1997). Istorychna spadshchyna M. Hrushevskoho v konteksti skhidnoievropeiskoi istoriografii pochatku XX st. [The historical legacy of M. Hrushevskyi in the context of Eastern European historiography of the beginning of the 20th century]. *Visnyk LDU. Serii istorychna – Bulletin of LDU. The series is historical*, 32, 108–117 [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1999). Metodolohichni pohliady Mykhaila Hrushevskoho [Methodological views of Mykhailo Hrushevskyi]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 2–3, 133–153 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*